

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка
Міжнародна асоціація українців

Олекса Мишанич
член-кореспондент НАН України

**«ЭНЦИКЛОПЕДИЯ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ»
І ЦО ЗА НЕЮ?**

Доповідь
на V Міжнародному конгресі українців
(м. Чернівці, 26-29 серпня 2002 р.)

Київ
«Стилос»
2002

ББК 66.5(2Ук)

М 71

М 71 **Мишанич О.** «Энциклопедия Подкарпатской Руси» і що за нею? – К.: Стилос, 2002. – 36 с.

Брошура є розгорнутою рецензією на книгу: Иван Поп. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Издательство В.Падяка. – Ужгород, 2001. – 430 с. О.Мишанич гостро критикує це антиукраїнське, антинаукове заполітизоване довідкове видання, яке поширює міф про відрубність Закарпаття від України, робить спробу витворити із закарпатських українців окремих «русинський народ». Підготовлена й видана на кошти американських спонсорів, «Энциклопедия Подкарпатской Руси» виконує замовлення закарпатських політичних сепаратистів, які виношують думку про відірвання Закарпаття від України і повернення його до складу сусідніх держав, на рівень першої половини ХХ ст.

Розрахована на широке коло читачів.

ББК 66.5(2Ук)

Минулого року в приватному видавництві В.Падяка в Ужгороді побачила світ книжка «Иван Поп. Энциклопедия Подкарпатской Руси»*. Випущено її під маркою «Карпато-русского этнологического исследовательского центра США». Видання відкривається окремою подячною сторінкою із зазначенням, що «Энциклопедия Подкарпатской Руси издается благодаря содействию Президента Карпато-русского Этнологического Исследовательского Центра Константина Андреевича Шабака и Вице-президента Центра Андрея Андреевича Шабака. Посвящается нашим родителям **Ивану Попу, Елене Поп (Шпеник) ... о. Андрею Ивановичу Шабаку, матушке Анне Шабак (Гадала)**»**.

«Карпато-русский этнологический исследовательский центр США» заснували 1980 року у Форт Лаудердейлі (Флорида, США) православний священник А.Шабак і його сини Костянтин (президент) і Андрій (віце-президент) для об'єктивного висвітлення «карпато-русской» проблематики. Звернімо увагу на чітке визначення – «карпато-русский» (не «руський» і не «русинський»), яке проходить через усю «Энциклопедию Подкарпатской Руси» (далі – ЭПР). Зі статей про Шабаків (4 особи) довідуємося, що це «карпаторусские активисты» в США, які, крім своєї основної роботи, займалися і займаються ще й карпатознавством. Один з них, А.А.Шабак, готує до видання англійською мовою «Карпаторусскую энциклопедию». Старший із Шабаків – о. Андрій – народився в США 1915 року, з

* Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США / Ред. рус. текста М.Шабак; Ред. англ. текста К.А.Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д.Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к. ф. н. В.Падяк. – Ужгород: Изд-во В.Падяка, 2001. – 431 с.: іл.

** Цитати з «Энциклопедии Подкарпатской Руси» наводимо мовою оригіналу із збереженням особливостей пунктуації, покликання на сторінки подаємо в дужках.

1920 до 1935 жив у Східній Словаччині, у 1938 році повернувся до США, завершив богословську освіту, був священником (помер 1988 р.). Зі Східної Словаччини (с. Башківці й м. Собранці) виніс любов до Карпатського краю, яку прищепив і синам. У своїй культурно-освітній діяльності дотримувався проросійської орієнтації. Треба тільки подякувати сім'ї Шабаків за її жертвовність і пам'ять про Карпати. Інша річ, як скористалися цією жертвовністю автори, редактори і видавці ЕПР.

Автором ЕПР на оправі й титулі книжки значиться Іван Поп, його перу належить більшість статей. В анотації до видання він ще фігурує як укладач і головний редактор. Отже, йому належить і концепція ЕПР. Співавторами І.Попа виступили М.Алмашій, М.Завадяк, М.Капраль, В.Котигорошко, О.Луговой, Д.Поп, І.Удварі (Угорщина), А.Шабак і К.Шабак (США). Вони – автори кількох десятків другорядних статей. М.Алмашій, М.Завадяк, М.Капраль, Д.Поп і І.Удварі (Угорщина) є нині провідними активістами політичного русинства на Закарпатті, або точніше – закарпатського регіонального політичного сепаратизму, метою якого є витворення із закарпатських українців окремого народу – русинів і відірвання Закарпаття від України.

Власне енциклопедичній частині передує «Вступление», що його написав основний автор ЕПР доктор історичних наук Іван Поп. Названо місця і час роботи над книжкою: «Москва, Россия (1992) – Ужгород, Украина (1992–1994) – Хеб, Чехия (1992–2000)». Отже, книжка творилася впродовж дев'яти років у країнах, де автор працював як науковий співробітник і професор-історик. Зі статті «Поп Иван» (автор – Д.Поп) дізнаємося, що він народився 25 травня 1938 року в с. Страбичові, нині Мукачівського району на Закарпатті, «историк-славист, искусствовед, публицист, научный редактор русинской национальной ориентации» (310). Вчився на історичному факультеті Ужгородського університету, але в 1960 році його виключили з останнього курсу «за отказ сотрудничать с КГБ в судебном процессе против «украинских буржуазных националистов». Два роки був на різних роботах, 1963 року склав державні іспити, «но был вынужден выехать из Подкарпатской Руси», вступив до аспірантури Інституту слов'янознавства АН

СРСР, захистив там кандидатську й докторську дисертації, досліджував історію Чехії, Угорщини та Закарпаття, працював головним редактором журналу «Советское славяноведение» (Москва). 1992 року повернувся на Закарпаття, де його призначено директором новоствореного науково-дослідного Інституту карпатознавства, він став «одним из ведущих представителей русинского национального возрождения», «разработал новую концепцию истории Подкарпатской Руси и национального развития русинов», «выступил с идеей федеративного устройства Украины по модели Австрии или ФРГ», але у своїй політичній діяльності і науковій праці наштовхнувся на «резкое сопротивление старых унитаристов и присоединившихся к ним галицких украинских националистов и их последователей в Ужгороде, применивших против него методы и практику тоталитарных систем в борьбе с политическими противниками. Вместо научной дискуссии украинские националисты избрали путь доносов, инсинуаций, клеветы, запугивания и угроз физической расправы с ним и членами его семьи» (310). Не знайшовши, отже, порозуміння в Ужгороді, І.Поп змушений був виїхати 1994 року до Чеської Республіки, де «продолжает исследование истории и культуры русинов» (310).

Зауважимо, що політичні аберації І.Попа розпочалися давно. У бібліографічному покажчику «Літературне Закарпаття у ХХ столітті» (1995 р.), І.Поп подав про себе трохи інші відомості: «У 1960 р. був виключений з п'ятого курсу університету як неблагонадійний, звинувачувався в буржуазному націоналізмі»¹. Після прибуття московського вченого-славіста до Ужгорода в 1992 році йому не раз ставилося питання: як могло статися, що група студентів Ужгородського університету, яка 1960 року потрапила в лабеті КГБ, звинувачена в «буржуазному націоналізмі», зазнала суворих покарань, а студент-випускник І.Поп, який ніби теж був у цій групі, пере чекав два роки, пережив хуртовину, без проблем склав державні іспити і вступив до аспірантури в Москві? Тепер зовсім не ясно, чи він «звинувачувався в буржуазному націоналізмі», чи відмовився «сотрудничать с КГБ в судебном процессе против украинских буржуазных националистов», чи, може, щось третє.

І.Поп мав в Ужгороді всі умови для наукової роботи, фактично для нього було створено Інститут карпатознавства при Ужгородському університеті. За його визнанням, він повертався в Закарпаття «в надежде передать обретенные в Москве знания и опыт ученого и подготовить новое поколение ученых» (310), а зустрів тут не менш амбітних і підготовлених учених, які не потребували московського наставника й диктатора. Залишимо осторонь питання, що насправді спонукало (чи, може, хто спонукав) досить перспективного історика-славіста покинути насиджене місце в Москві, перебраться в Україну, в Ужгород, і зайнятись під маскою науки політикою, власне, політиканством. Але абсолютно очевидно, що і тоді йому не йшлося про розвиток української історичної науки. Нині І.Поп заповідливо працює в інтересах тих міжнародних антиукраїнських сил, які намагаються повернути колесо історії назад і творять міф про «Підкарпатську Русь» і «русинів». Вислідом цієї його роботи і є ЕПР.

2

У вступі І.Поп без зайвої скромності робить заявку на найвищий, академічний рівень своєї книжки: «По характеру и содержанию статей «Энциклопедия Подкарпатской Руси» представляется *итоговым академическим исследованием, написанным в рамках науки славистики...*» (курсив наш. – О.М.) (10). Щоправда, вже в наступному реченні автор дає підстави засумніватися в такому твердженні, згадавши про наявні в ЕПР «эссе» (загалом жанр несполучний з поняттям енциклопедії, ближчий до літератури, як до науки). Але таких суперечностей, мусимо попередити, в ЕПР безліч. Що ж, наскільки авторова заява відповідає правді, а його текст – принципам академічності дослідження, науки й енциклопедичної справи покажемо на конкретних прикладах.

І.Поп, щедро послуговуючись здобутками української науки, про що серед іншого свідчать і рясні пристатейні списки літератури, водночас усілякими способами намагається її дискредитувати, закидаючи, зокрема, брак історизму. Тим часом недодержання принципу історизму раз у раз демонструє сам ав-

тор. Під цим оглядом серйозне заперечення викликає передусім назва його книжки «Энциклопедия Подкарпатской Руси». Відомо ж бо, що під назвою Підкарпатська Русь Закарпаття входило до складу Чехо-Словацької Республіки в 1919–1938 роках. До 1919 року назва Підкарпатська Русь щодо території нинішнього Закарпаття не вживалася й ніде не зафіксована. З-поміж двох штучних назв – Русинія (Rusinsko) і Підкарпатська Русь – вона була накинута Закарпаттю Прагою і протрималася до жовтня 1938 року, коли було прийнято назву Карпатська Україна. До 1919 року територія Закарпаття не мала окремої назви, свої назви були тільки в адміністративних одиницях – комітатів (жуп) у складі Угорщини. Наукова історіографія XIX – початку XX століття користувалася назвами «Угорська Русь», «Русь Венгерская», «угро-руси», «угорські русини», «угро-русские».

Отже, вживати для Закарпаття назву Підкарпатська Русь при викладі подій до 1919 року – антиісторично і ненауково. Щодо 1919–1938 років, то ця назва виправдана, але тільки як офіційна, встановлена чехо-словацькою владою, яка при тому переслідувала за вживання назв Україна, Карпатська Україна та інших. Загальнонародною назва Підкарпатська Русь не стала. Недарма, слідом за І.Ольбрахтом, край у той час називали «землею без імені». Назва Карпатська Україна проіснувала недовго – з жовтня 1938 до середини березня 1939 року. Угорські окупанти назвали Закарпаття Карпатською територією («Kárpátalja terület»), з листопада 1944 року воно стало Закарпатською Україною, а з лютого 1946 р. Закарпатською областю Української РСР. Двадцятирічне перебування Закарпаття в складі Чехо-Словацької Республіки (1919–1939) не дає підстав переносити цю тимчасову назву на всю історію Закарпаття – від найдавніших часів до початку XXI століття, як це робиться в ЕПР. Такий термінологічний туман тільки дезорієнтує читача, особливо закордонного, який справді може повірити в існування неіснуючої Підкарпатської Русі. Власне ця назва й потрібна авторам ЕПР для того, щоб хоч на папері відокремити Закарпаття від України. Тож на повному серйозі, наприклад, пишеться, що І.Поп 1992 року «вернувся в Подкарпатскую Русь» (310).

І ще про термінологічні новації. Мало не всіх історичних, політичних, культурно-національних, громадських, релігійних діячів Закарпаття ХХ століття поділено в ЕПР на кілька категорій: «українофілы» («украинской ориентации»), «русофилы», «русинофилы» і «угрофилы».

Але і це ще не все, бо зроблено й вужчу градацію, приміром, «русинофил» прорусской ориентации» (205), «русинофил провенгерского направления» (139, 335), «русино-русофильской ориентации» (382) та інші варіації. При цьому, якщо про діячів русинської, русофільської, чехофільської, навіть проугорської орієнтації говориться зазвичай спокійно, то означення «українофіл» стає чимось на зразок лайки, набирає виключно негативного забарвлення.

У зв'язку з псевдонауковим означенням в ЕПР «українофілів», «русинофілів», «русофілів» закономірно постає питання як про зміст, так і про грамотність уживання таких термінів в енциклопедичному виданні: що розуміється, скажімо, під українцем-«українофілом»? Це ж справжній абсурд прикладати означення «українофіл» («діяч українського напрямку») до людей, що вважали себе українцями. А саме це робить автор щодо В.Бірчака, К.Заклинського, В.Пачовського та ін., навіть відомих членів ОУН, що загинули в боротьбі за Україну – І.Рогача, І.Рошка-Ірлявського, а також сучасних діячів – М.Тиводара та інших.

Людність Закарпаття в усі історичні періоди аж до сучасності І.Поп називає «русинами», а всі різні мови і їхні відміни, якими вона користувалася за різних часів, – «русинською мовою». Таке вживання цих назв – ненаукове, фальсифікаційне.

Стосовно ж «русинів» та їхніх орієнтацій, то не треба забувати, що тверді «русини» ще в 20–30-х роках уважали себе «русскими», прямо заявляли, як у виданому 1926 року «народном катехизисе», що «наша народность русская, ибо мы – русский народ, а всех русских есть больше, чем 100 миллионов»². На питання «Кто такие украинцы?» цей «катехизис» дає однозначну відповідь: «Это следующие враги русского народа после коммунистов», а «коммунисты отдали русский народ во власть жидов»³. У ЕПР поняття «русских» і «русинов» розмите, ці назви вживаються так, як це потрібно автору. Впадає в око, що

його «русини» більше тяжіють до «русских». Він уже відмовився від розважань теоретиків «русинства» про «специфіку» закарпатських русинів, пряомолінійно й послідовно декларує їх тільки як окремий народ.

3

Найсумнівнішими з наукового погляду є ті статті ЕПР, у яких автор намагається подати синтезу історичного й культурного розвитку Закарпаття, з'ясувати етногенез підкарпатських русинів, проблеми їхньої мови та культури. Усе тут підпорядковано одній меті, яка, власне, і є основною метою всієї книжки, – переконати читача, що підкарпатські русини – окремий народ, що вся історія і культура його пов'язані з Центральною Європою, західною цивілізацією і культурою, що Закарпаття («Підкарпатська Русь» – за термінологією ЕПР) не має нічого спільного з Галичиною і Східною Україною, а творить окремий етнічно-культурний масив.

При всьому цьому автор ніяк не хоче й не може відповісти на головне питання: як сталося, що закарпатські (з погляду Будапешта і Праги – підкарпатські) русини впродовж віків в умовах жорстокого іноземного панування й постійного асиміляційного тиску зуміли зберегти свою самобутню народну культуру, мову, релігію, звичаї, свою руську ментальність.

Справді, територія Закарпаття межує з чотирма чужими етносами – угорським, румунським, словацьким і частково польським. До XVIII століття південно-східне Закарпаття перебувало у сфері впливу румунської Трансільванії, а західне зазнавало тиску імперії Габсбургів. Тут стикалися різні релігійні конфесії – католицька, протестантська і православна. Ужгородська церковна унія 1646 року була прийнята за моделлю Берестейської церковної унії 1596 року. Безперечно, усі ці чинники накладали свій відбиток на Закарпаття, але вони майже не зачіпали основної його маси – сільського населення, яке зберігало свою руську мову, звичаї, руську віру і відчувало, що воно чуже в угорсько-румунсько-німецькому оточенні. Центрами національно-культурного й релігійного життя для нього з давніх-давен і до XX століття залишалися Львів і Київ.

Користуючись назвою русини, І.Поп не зважає на те, що так само, русинами, називалися в XII–XVII століттях і нинішні українці Східної України, а мешканці Галичини, Буковини й Волині – мало не до середини XX століття. Підкарпатські (угорські) русини Австрійської держави нічим не відрізнялися від галицьких і буковинських русинів. Той же О.Духнович, якого ЕПР визначає як «русинського національного діяча» (170), добре усвідомлював, що «свої то за горами не чужі» і з однаковою приязню ставився як до «підбескидських» та і «забескидських» русинів. Закарпатський політичний діяч А.Добрянський у середині XIX століття висунув ідею створення в Австрійській імперії єдиної провінції у складі Галичини, Буковини і Угорської Русі. Проте якщо Галичина й Буковина повністю усвідомили себе частиною України ще наприкінці XIX століття, то «Угорська Русь» потягнулася до України тільки в 1919 році, після розпаду Австро-Угорщини, урятувавшись від цілковитої національної загибелі, якою загрожував навальний наступ угорського шовінізму. Але треба було ще якихось 20 років, аж поки в краї перемогла українська національна ідея й підкарпатські русини стали закарпатськими українцями, створили в 1939 році свою Карпатоукраїнську державу, зробили великий внесок у визвольні змагання українського народу. І.Поп не хоче визнати цього природного шляху, назву Карпатська (Закарпатська) Україна стосовно 1938–1939 і 1944–1945 років він демонстративно бере в лапки або ж уживає означення «так звана», підкреслюючи цим своє негативне ставлення до неї.

І.Поп натхненно висвітлює період 20–30-х років, коли Підкарпатська Русь перебувала в складі Чехо-Словацької Республіки, вважає його дотепер вершиною в історичному й культурно-національному розвитку підкарпатських русинів, забуваючи, що чеські демократи сприймали русинів незрілим, відсталим народом і на цій підставі відмовлялися дати приєднаному до республіки краєві обіцяну й широко розрекламовану автономію. Чеські лідери не заперечували, що підкарпатські русини – частина українського народу, адже такою була позиція і тогочасних чеських учених, які спеціально вивчали це питан-

ня, і, зрештою, світової славістичної науки. Та оскільки Закарпаття, чи тодішня Підкарпатська Русь, було відділене від материкової України двома державними кордонами – радянсько-польським і польсько-чехо-словацьким, чеським керівникам у їхній практичній політиці видавалося вигідним усіляко дбати за збереження статус кво краю в надії у майбутньому поступово асимілювати його населення. Зокрема міністр закордонних справ, згодом президент ЧСР Е.Бенеш під час своєї подорожі по Закарпаттю в 1934 році наголошував, що «доля Підкарпатської Русі нині на століття зв'язана з долею Чехословаччини» і що «дефінітивно на цілі століття її політична належність тим вирішена»⁴.

Чеській демократії не вигідно було визнати закарпатських русинів українцями, які б згодом вимагали возз'єднання всіх українських земель. Українцями визнавали тільки галицьких і східноукраїнських емігрантів. Щодо корінного місцевого руського населення, то йому заборонялося називатися українцями, воно мусило бути «русинами».

І.Поп акцентує здобутки часів чеського панування на Закарпатті. Нема чого казати, здобутки ці були значними як у політичному, так і в економічному й культурно-освітньому житті. Але були і втрати. Закарпаття і далі вважалося лише сировинним додатком і джерелом дешевої робочої сили. Тож немає жодних підстав ідеалізувати, як це робиться в ЕПР, «демократический рай» першої Чехо-Словацької Республіки. Те, що до Закарпаття потягнулася якась частина чеської інтелігенції – художники, письменники, журналісти, науковці, – цілком зрозуміло: їх цікавила карпатська екзотика, йшло освоєння чеською культурою закарпатської теми, але великого впливу на культуру Закарпаття вони не мали.

В ЕПР з сарказмом багато разів говориться про «движение за воссоединение Закарпатской Украины с советской Украиной», сам акт возз'єднання оцінюється як «анексія у Чехословаччині Підкарпатської Русі» (46), а про ратифікацію державного договору між СРСР і ЧСР щодо Закарпатської України заявлено, що вона «юридической силы не имеет» (48). Автор всіляко паплюжить Україну і українську культуру, вважає, що Україна вирва-

ла Закарпаття «из естественной исторической среды Центральной Европы» (48) і принесла сюди «восточноевропейскую люмпен-пролетарскую «культуру» и всеобщий алкоголизм» (50). Час перебування Закарпаття в складі України він називає «полустолетием национального бесправия» (8), лякає читача вигадками про те, що «в правительственных кругах в Киеве появляются зловещие проекты» «решения подкарпаторусинской проблемы в форме ускоренной ассимиляции русинов» (7) тощо.

Як виглядає, І.Поп просто смакує негаразди сучасної України («нового государственного образования»), вдаючись до явних перебільшень задля своєї мети. Так, твердження про «полную беспомощность государственной системы», «экономический хаос», про те, що «украинская государственная власть традиционно беспомощна» (53, 54) і подібні йому потрібні, власне, для того, щоб спробувати видати бажане за дійсне, мовляв, «русин» – «прагматик и меркантилист» (на противагу непрактичному мрійливому українцеві) «игнорирует такое государство» (54). Нема потреби наводити всі злісні випадки проти України. Авторова публіцистична риторика має хворобливий відтінок і зовсім не вписується в загальноузвичаєний стиль енциклопедичних видань.

Виходячи з цілком визначеної ідейно-тематичної спрямованості ЕПР, можна було очікувати знайти в ній статтю «Русины» чи «Подкарпатские русины», але її з невідомих причин не вміщено. Проте є стаття «Украинцы» – надзвичайно плутана, дилетантського характеру. У ній українцями названі «лица, живущие в русинской среде как иммигранты или их потомки из Галичины и восточной Украины, русины, принявшие украинскую национальную идентичность» (373). Зрозуміло, що етнонім «українці» на Закарпатті до кінця 1944 року офіційно не вживався. До 1917 року він офіційно не використовувався навіть в Україні, яка була «Малоросією», а в 20-х – на початку 40-х років на Закарпатті заборонявся як чехословацькою, так і угорською владою. На думку І.Попа, українці Закарпаття – це справа галицьких і східноукраїнських емігрантів, які прибували туди з початку 20-х років, і, «фанатично преданные своей украинской идее» (373), почали «обрабатывать» місцеву руську

інтелігенцію, що хворіла на комплекс своєї малості й національної неповноцінності. До того ж «идеи украинства с 1925 по указанию Коминтерна в Подкарпатской Руси распространяли и коммунисты» (373). Отже, за І.Попом, українство на Закарпаття привнесене ззовні. Цю думку вже давно мусують закарпатські сепаратисти, вселяючі заганюючи природний процес визрівання національної свідомості закарпатських русинів.

В ЭПР уміщено статті про 1-й і 2-й з'їзди закарпатської молі (1929, 1934 р.), які задекларували належність закарпатських русинів до української нації. Та в ній обійдено головну подію – Всеспівітанський з'їзд в Ужгороді 17 жовтня 1937 року. До з'їзду випущено «Маніфест до українського народу Підкарпаття», що його підписали понад 20 політичних партій, спілок, товариств, редакцій журналів і газет. Ось рядки з цього «Маніфесту»: «Ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізачо не зречемося... Нема сумніву, що на Під[карпатській] Русі не є двох народів. Нема тут жадних «русских», то є жадних москалів, нема жадних «карпатороссів», але є лише один український нарид»⁵. Такі документи переконливо спростовують версії про «імпортний» характер українства на Закарпатті.

Далі І.Поп твердить про «реанимацию украинства и его государственное насаждение в крае» урядом СРСР, який «анексував» Закарпаття восени 1944 року. «Утверждение украинства в Подкарпатской Руси» потрібне було режиму Сталіна «по чисто прагматическим соображениям в качестве комупляжа анексий чужой территории под прикрытием «объединения всех украинских земель в едином украинском государстве – советской Украине» (374). Возз'єднання Закарпаття з Україною в 1944–1945 роках згадується ще не раз, але воно називається тільки «анексією», і це, незважаючи на існування відповідного державного договору між СРСР і Чехо-Словацькою Республікою від 29 червня 1945 року та інших документів. Нагадувати тут про фальсифікацію історії немає потреби, вона очевидна. Волевиявлення всього руського (українського) населен-

ня Закарпаття було єдино правильним і єдино можливим розв'язанням багатовікової проблеми підкарпатських русинів.

І. Поп з повагою ставиться до чеського письменника Івана Ольбрахта, який, за його словами, «сумел постигнуть сущность жизни карпатских горцев Подкарпатской Руси, не допустив при этом ни одной фальшивой ноты» (284), але оминає Ольбрахтове передбачення щодо майбутнього краю. Людина, не зражена жодним «фільством», вивчивши розстановку культурно-політичних сил на Закарпатті, І. Ольбрахт у нарисі «Земля без імені» дуже тонко простежив мовну й ідеологічну боротьбу в краї й дійшов такого висновку: «Мадярський напрям належить минувшині. Зчехізування землі неможливе. Закарпатського діалекту велика більшість не хоче і нині вже є черга на нього запізна. Російський напрям є архаїзм, удержуваний до тепер при житті тільки самозахованням і штучно. Закарпаття буде українським!»⁶ І цей прогноз, висловлений чесним і безстороннім спостерігачем ще 1931 року, справдився.

Плутаною є і стаття «Етнографія», яку фактично написано для обґрунтування відмінностей русинів, насамперед «долинян», «от украинцев Галичины, а еще более от жителей Приднепровской Украины» (421). Такі відмінності, безумовно, є і їх ніхто не заперече, але це не дає підстав для голосливих тверджень, що «резко отличались» підкарпатські русини тільки від найближчих їм галичан, а от «криме языка они внешне почти ничем не отличались от своих соседей, мадьяр, словаков, немцев, румын» (420), «оба социума (угорці й русини. – О.М.) выработали общий среднеевропейский менталитет» (238). Автор наполегливо нав'язує думку, що підкарпатських русинів і галичан розділила історія і вони розвивалися своїми шляхами, що підкарпаторусинська ідентичність відрізняється від ідентичності галицьких русинів (українців) тощо.

В ЕПР подано окремі статті й про етнографічні групи – бойків, гуцулів, долинян (пропущено лемків). При цьому долиняни протиставляються іншим групам, проводиться теза, що «именно долиняне являются основными носителями русинской самобытности» (повторено двічі – 162, 420). А як же тоді з рештою «русинського народу» і її самобутністю?

Ідентичність закарпатських гуцулів, переконаний автор, відмінна від ідентичності русинів-долинян, бо вони нібито переселилися з-за Карпат у XVII–XVIII століттях, не поривали зв'язків з Галичиною і Буковиною, звідки й діставали «українську національну окраску».

Деструктивну роль у розвитку етнічної самосвідомості русинів, вважає І.Поп, відіграли українські й російські емігранти 20–30-х років. Та справжня катастрофа для них настала після 1945 року, коли вони зазнавали насильної «українізації». Цей процес нібито особливо посилювався уже в часи незалежної України, тому щоб хоч якось зберегти свою національну ідентичність і продемонструвати відмінність «от украинцев Галичины и Приднепровской Украины», «подкарпатські русини» почали вживати регіональний термін «закарпатец».

Стаття «Этнография», написана не фахівцем, і у своїй провідній ідеї – про цілковиту відмінність колишнього закарпатського руського субетносу від основного українського етносу, і в численних деталях розходиться з думкою сучасних учених-етнологів, матеріалами й висновками академічних досліджень «Бойківщина», «Гуцульщина», «Лемківщина», виданих в останні десятиріччя⁷.

Дискусійною, власне казусною, є розлога стаття «Язык подкарпаторусинский» (425–430). Існування окремого «подкарпаторусинського язика» для авторів (М.Капрала та І.Попа) є доконаним фактом, хоч ніхто ніколи його не кодифікував і не знає, що це за «язик». Він ніби належить до «восточнославянских языков, функционирует наряду с русским, украинским, белорусским и несколькими родственными микроязыками» (425). Докази і приклади на обґрунтування самостійності цієї мови не витримують жодної критики. Скажімо, «главное отличие я[зыка] п[одкарпаторусинского] от современных русского, украинского и белорусского языков» автори вбачають у наявності в ньому, по-перше, «многих архаических языковых явлений» і, по-друге, «заимствований из соседних венгерского, западнославянских (в основном из словацкого) и южнославянских языков» (425). На підтвердження заявлених «многих архаических языковых явлений» у ділянці лексики наведено 16

слів. Дев'ять з них (*вергти, красний, ноговиці, позирати, рóзказ, сирохман, студений, студня, таний* – фонетичний варіант до «туньый») можна легко знайти, наприклад, у «Великому глумачному словнику сучасної української мови» (К., 2001), ще чотири (*днесь (-днись), команця, токмитися*) – у класичному словнику Бориса Грінченка, решту три – у діалектних словниках. І це не дивно – бо це ж слова з говорів однієї мови – української. Що ж до другого аргументу на користь самостійності «подкарпаторусинского языка» – наявність численних іншомовних запозичень – то коментарі тут, очевидно, зайві.

Загалом ЕПР не відзначається логічністю викладу і аргументації, не рідкість у ній суперечливі й взаємовиключні твердження. Не становить винятку й ця стаття. Спочатку в ній зазначається: «Я[зык] п[одкарпаторусинский] был и остается распространенным лишь в устной форме» (425), проте далі стверджується: «русинский язык имеет собственную древнюю литературную традицию» (427), згадується вже й «литературный русинский язык», а наприкінці статті йдеться про «возрождение я[зыка] п[одкарпаторусинского] как микролитературного языка» (а може, «литературного микроязыка»?) (429). Здається, автори самі заплуталися.

Загальновідомо, що закарпатські письменники ХІХ століття писали не «русинською мовою», а тягнулися до російської літературної мови, творячи разом з галицькими «москвофілами» горезвісне «язичіє». У ХХ столітті письменники Закарпаття прийняли українську літературну мову й писали нею, як це було і в Галичині. Етимологічний правопис і певна місцева лексична забарвленість зовсім не дає підстав uważати, що це окрема «русинська мова». Незначна частина письменників прийняла російську літературну мову. Процес мовної консолідації був природним і завершився він перемогою української літературної мови не за рішенням Комінтерну і не з примусу радянської влади.

Неприйняття Української держави частиною невдоволеної інтелігенції, сепаратистські настрої породжують нігілістичне ставлення до української мови. Дехто з літераторів, що не мог-

ли претендувати на помітне місце в українській літературі, побачили для себе шанс стати «основоположниками» нової мови і літератури й почали пробувати писати різними закарпатськими говірками з домішками іншомовної лексики, творячи таким чином нове «язичіє», яке видають за «русинську мову». Кілька аматорів укладають граматики на різній діалектній основі, одну з них уже видано і навіть в ЕПР її оцінено як невдалу. Немає сумніву, що можна укласти граматику навіть для говірки одного села. Але ж постання, поширення й повноцінне функціонування нової літературної мови залежить не від бажання чи граматичних спроб окремих людей, а від реальної потреби суспільства в новій мові. Нині такої потреби немає.

Чи не єдине, з чим можна погодитися в статті І.Попа про мову, так це зі зробленим її авторами визнанням, що «проблема кодификации подкарпаторусинского языка есть проблема не лингвистическая, а скорее политическая» (429). Тобто закарпатський політичний сепаратизм залучив проблему «русинского языка» до арсеналу засобів боротьби за віддалення і відділення Закарпаття від України. Тож і не дивно, що українська мова розглядається в ЕПР як щось вороже, чуже, другорядне. У зв'язку з питанням мови звертає на себе увагу застереження І.Попа у вступі до ЕПР, що книжка написана «в рамках науки славистики, а потому и на основном языке этой науки – русском языке» (10). Промовистий штрих до характеристики поглядів колишнього московського вченого-славіста. Русоцентризм «подкарпатских русинов» заявив про себе тут цілком відверто.

4

Більшу частину книжки становлять біографічні статті, і саме в них тенденційність і відверта упередженість авторів, невластивий енциклопедичним виданням характер і стиль викладу виявилися особливо яскраво.

В ЕПР послідовно простежується одна лінія: якщо громадський, політичний чи церковний діяч, учений, письменник був «русинофіл» або «русофіл», то про нього говориться більше, спокійно і позитивно; якщо ж він «українофіл», а особ-

ливо якщо це борець за українську державу, опонент політичного русинства, то він характеризується вкрай негативно, з усім набором публіцистичних штампів радянської епохи. Негативне означення «українофил» об'єднує в собі українського націоналіста, супротивника політичного русинського сепаратизму, комуністичного ідеолога тощо. Особиста неприязнь до того чи іншого «українофіла» знижує інформаційний рівень біографічних статей, переповнених публіцистичними випадками, домислами й перекрученнями фактів.

Так, щоб принизити лідера Карпатської України А.Волошина, І.Поп твердить, ніби це був «слабый государственный деятель», який «оставался педагогом и душпастырем, находился под давлением националистов-радикалов, нахлынувших из Галичины» (121). Він навіть протягує нічим не підтвержену думку, що А.Волошин був призначений прем'єр-міністром уряду Карпатської України «по подсказке из Берлина», «считал своим покровителем» «нацистскую верхушку Германии», а створену А.Волошиним партію Українське національне об'єднання називає «авторитарно-профашистской». Одне слово, перед нами мало не поплічник фюрера. Безперечно, така характеристика А.Волошина і його діяльності не дає навіть найменшого уявлення про національно-визвольні змагання закарпатських українців і про справжню подвижницьку й патріотичну роботу їхнього проводиря. З такими ж налічками «убежденных украинофилов», «украинофилов прочехословацкой ориентации», «украинофилов», «деятелей украинской ориентации» проходять в ЕПР і інші діячі Карпатської України – брати Брацдайки, брати Климпуші, М.Долинай, Ю.Станинець, А.Штефан. Заради істини треба нагадати, що це були не «українофіли», а справжні, свідомі українці, які утверджували українську ідею у себе на батьківщині, за Карпатами.

На тлі таких статей про «українофілов» цілковитим контрастом виглядають статті, присвячені їхнім політичним супротивникам. Скажімо, про двох колаборантів – А.Бродія і С.Фенцика І.Поп подав відомості з великою повнотою і респектом. А.Бродій, «русинофил провенгерской ориентации» (106), за антидержавну діяльність був заарештований у 1938 році ще

урядом Чехо-Словаччини. Далі перейшов на бік Угорщини і вірно служив новим господарям та їхнім спецслужбам під псевдо «Берталан». І.Поп затушовує його колабораціонізм і контакти з урядовими колами Угорщини, зауважуючи, що «возможно с ними он планировал переход Подкарпатской Руси под власть Венгрии с сохранением автономного статуса» (106).

Щодо другої сумнозвісної постаті в історії Закарпаття 30-х – початку 40-х років – Стефана Фенцика, то І.Поп багато сторін його діяльності воліє залишити в тіні. Для нього це «священник, педагог, журналист, политический деятель-автономист, русино-русофильской ориентации». Про те, що основною його орієнтацією була угорська і фашистська – промовчано. Видані й редаговані С.Фенциком газети рябіють від реклами і прославляння «вождя подкарпатских фашистов». Саме він створив у 1938 році збройні банди «чорнорубашників» і «рондош гарда», які тероризували населення й дестабілізували становище в Карпатській Україні. У 1939–1944 роках С.Фенцик співпрацював з угорськими окупантами, був призначений депутатом парламенту. Народний суд Закарпатської України засудив у 1946 році А.Бродія і С.Фенцика до страти за зрадницьку, колабораціоністську діяльність. І.Поп робить із цих темних постатей мало не мучеників, оперує тим, що обидва вони в 1992 році були реабілітовані. Але, зауважимо, – реабілітовані юридично, та не політично. Так само виправдовує І.Поп і М.Демка, «политического деятеля, русинофила провенгерского направления» (153), теж засудженого за колаборацію. Автор перекоонує довірливих, що це «обвинение абсурдное, ибо [Демко] всегда считал себя венгерским патриотом и его политическая деятельность в венгерском парламенте никак не могла быть квалифицирована как коллаборация» (154). Авторські симпатії І.Попа очевидні.

Уже зазначалося, що вся ЕПР перейнята галичобією й українофобією. Виразно позначилося це й на статтях про діячів галицької і східноукраїнської еміграції на Закарпатті в 20–30-х роках ХХ століття. Автор не вдоволений тим, що чехо-словацька влада приймала їх, надавала їм посади в шкільництві й урядах. Він не звертає уваги на їхню велику наукову, культурно-

освітню й педагогічну працю, раз у раз підкреслює, що вони «українізували» Закарпаття, були «деятелями українофильства в Подкарпатской Руси», розгорнули «интенсивную работу по украинизации русинов», були організаторами «украинского движения в Подкарпатской Руси» тощо. Навіть про І.Панькевича, справді видатну постать в історії закарпатського шкільництва й мовознавчої науки, зневажливо говорить, що він переносив на Закарпаття галицькі просвітянські методи українізації, використовував їх «для введения украинского языка в школы Подкарпатской Руси и украинизации школьной системы края как основы воспитания молодежи в украинском «национальном духе. П[анькевич] делал это в отличие от националистов-радикалов осторожно» (292). Цей «хитрый ход» І.Панькевича, на думку І.Попа, полягав у тому, що в перших виданнях своєї «Граматики руського языка» (1922, 1927 р.) він ще використовував діалектні елементи («панькевичівка»), але вже у виданні 1936 року перейшов на чисту українську літературну мову. І.Поп без жодної оцінки згадує фундаментальну працю І.Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» (Прага, 1938), укладений і досі не виданий діалектологічний словник українських говорів Закарпаття називає «словарем русинских говором». Так само поверхово й не-об'єктивно описано діяльність В.Бирчака, К.Заклинського, В.Пачовського, М.Підгірянки та інших «українофілів» галицького походження.

У характеристиках деяких діячів, особливо радянського й пострадянського періоду, І.Поп скочується до брутального паплюження. Як приклад наведемо статтю про Василя Русина (нар. 1919 р.), відомого учасника партизанського руху на Закарпатті, а потім державного діяча. Замість того, щоб навести об'єктивні біографічні відомості й дати виважену оцінку діяльності В.Русина, І.Поп зайнявся його дегероїзацією і «розвінчанням». Робить це він на рівні пліток і чуток. Згідно з інтерпретацією І.Попа, партизанська «група В.Русина «прославилась» бессмысленным (в целях конспирации!) убийством членом семьи лесника, приютившего ее после высадки. В дальнейшем в основном нападала на санитарные группы венгерской армии (в наруше-

ние Женевской конвенции, такие формирования охраняющей), обростала алибиистскими элементами коллаборантов и просто желающих безнаказанно грабить чужое имущество. Это и были «подвиги» «героя-командира» Р[усина]. После «освобождения» Р[усин] не вернулся в состав ЧАК. Гимназист-недоучка стал председателем Специального суда марионеточной «Закарпатской Украины», к[ото]рый знал только один приговор – расстрел. Его жертвами стали русинские политические деятели А.Бродий, С.Фенцик, М.Демко и многие другие. За свою преступную исполнительность Р[усин] был впоследствии награжден коммунистическим режимом не только многочисленными орденами и медалями, но и должностями: председатель областного совета депутатов, министр социального обеспечения советской Украины. В последние десятилетия Р[усин] превратился в коммунистического «барона Мюнхгаузена», издав воспоминания, полные всевозможного хвастовства и откровенной примитивной лжи относительно событий 30–40-х годов и его в них ведущего участия» (328). Хай читач пробачить за цю довгу цитату, але вона якнайкраще характеризує науковий рівень історика-славіста і його енциклопедичний стиль.

Не відзначаються повнотою і об'єктивністю статті про вчених, діяльність яких була пов'язана із Закарпаттям. Фактично на маргінесі в ЕПР опинилася така визначна постать у науці, як В.Гнатюк – один з найбільших дослідників, просвітників і захисників культурно-національних прав Угорської Русі. Заважило тут, мабуть, те, що В.Гнатюк «был твердо убежден в том, что «угорские» русины есть украинцы» і що «выводы В.Гнатюка и сейчас берут в качестве «аргументов» украинофилы Подкарпатской Руси и Пряшевщины» (136). Нерозкритою лишилася роля М.Драгоманова й І.Франка в культурно-національному пробудженні колишньої Угорської Русі та наближенні її до України. Фундаментальні «Знадоби до пізнання угро-руських говорів» (1899–1901, т. 1-2) І.Верхратського І.Поп вважає «дилетантскими» спробами.

І.Поп зверхньо дивиться на закарпатську університетську науку – історичну й філологічну. З особливою неприязню говорить він про тих учених ХХ століття, які досліджували істо-

ричну єдність Закарпаття з Галичиною і Україною. Одному з найкращих істориків Закарпаття – М.Лелекачу він ставить за провину те, що той був «українофіл» і що нібито йому було доручено радянською владою «обосновать» «исконные» зв'язи Подкарпатской Русі с восточным славянством, что он и сделал в статьях, опубликованных на страницах Н[аучных] З[аписок] университета: Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. In НЗ УжДУ, Ужгород, 1949, т. 2; Культурні зв'язки з Україною і Росією в XVII–XVIII ст. In НЗ УжДУ, 1954, т. 9. Больше ничего существенного в коммунистический период Л[елекач] не написал» (233).

Про другого історика Закарпаття, проф. І.Гранчака, І.Поп пише стриманіше, без ярликів, визнаючи, що той «был у истоков русинского движения, однако вследствие его радикализации с одной стороны и массивованного давления украинских националистов и власти с другой, от него он отошел» (145). Очолюючи створену 1991 року в складі п'яти вчених Ужгородського університету робочу групу, якій облвиконкомом було доручено вивчити питання правомірності вживання терміна «русин» і визнання національності «русин», І.Гранчак у своїх висновках висловився однозначно: «Термін «русин» – це давня назва українського населення всіх областей України. У зв'язку з тим, що певна частина населення краю внаслідок політики тоталітарного режиму не дійшла ще до української національної свідомості, вживання назви «русин» правомірне для позначення локальної самосвідомості, яку дехто помилково сприймає за національну самосвідомість. Термін «русин» ідентичний термінові «українець»⁸.

Нещадний І.Поп до вчених-українознавців, особливо тих, хто займає виразну державницьку позицію. У статті «Чучка Павло» йому пришитий «ярлик» – «общественно-политический деятель украинской национальной ориентации» не до місця, бо проф. П.Чучка українєць, український учений і український культурно-громадський діяч. «Считает себя специалистом по т. н. «украинским диалектам Закарпатья» (406). Але ж чому «считает себя»? Він є таким спеціалістом, свого часу захистив кандидатську дисертацію про українські говори Ужгородщини,

має десятки опублікованих статей з діалектології. А питання належності закарпатських діалектів до української мови давно вже розв'язане в працях учених-мовознавців, фахівців у цій галузі – І.Верхратського, І.Панькевича, В.Гнатюка, Й.Дзендзелівського, В.Латти, З.Ганудель, В.Німчука, П.Лизанця, І.Пагірі, В.Добоша та інших. Згадується, що П.Чучка очолив Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, «имевшее политический характер» (407). Характер цього Товариства, яке діє в усій Україні, визначає його статут, це не політична, а громадська організація. А далі вже суцільне безглуздя: «После провозглашения независимости Украины (1991) и образования политических партий «Товариство» Ч[учки] оказалось лишним на политической арене края и он переименовал его в «Просвіту», претендую на ее культурное и имущественное наследие» (407). Тут що не слово, то казус. Всеукраїнське Товариство української мови перейменоване на «Просвіту» в Києві, і проф. П.Чучка не має до цього перейменування ніякого стосунку, як і це всеукраїнське товариство «Просвіта» не має жодного стосунку до відновленого обласного краєзнавчого товариства «Просвіта». Чи не забагато тут домислів і чи може собі дозволити такі фантазії будь-яка енциклопедія, крім, звичайно, цієї, «русинської», яка послідовно не дотримується двох основних вимог до будь-якого енциклопедичного довідника – об'єктивності характеристик та оцінок і точності фактів?

Автор ЕПР закидає проф. П.Чучці, що він «демонстративно агресивно виступає проти русинського движенья». Стосовно демонстративної агресивності – зумисна пересада, він веде послідовну наукову полеміку з цим потворним явищем, яке деформує культурно-національне, політичне й наукове життя Закарпаття. Те, що П.Чучка організовує і проводить міжнародні наукові карпатознавчі конференції робить йому тільки честь, але в недобррозичливому трактуванні ЕПР – це конференції «с полным преобладанием в них украинофилов из соседних государств, где проживает русинское (украинское!) меньшинство и представителей т. н. «украинской диаспоры» (407). І.Поп береться оцінювати збірники матеріалів конференцій, виданих П.Чучкою, оголошуючи, що вони «имеют низкий пуб-

лицистический (!? – *О.М.*) уровень» (407). Але до чого тут публіцистика? Важливо, що науковий рівень їх високий.

Якраз зі зразками політично заангажованої публіцистики, замість сподіваних енциклопедичного характеру відомостей, визначень і оцінок, стикаємося раз по раз на сторінках ЕПР. Приміром, виступи Ю.Балеги проти політичного русинства зображуються як «политический донос на представителей русинства», який він ніби «возводит, по старой коммунистической привычке «в дело доблести и героизма» (81). Автора цієї рецензії охрещено «русинойцей», а його виступи в пресі й на міжнародних наукових форумах названо «бесцеремонными, истерическими нападками на русинское движение» (254). А ось приклади перекручень і політичної риторики, спрямованої проти проф. М.Тиводара, відомого етнографа-карпатознавця. Мало того, що він «украинофил», він ще й «дисциплинированный и правверный доцент-марксист», який «в момент агонии коммунистического режима (1989–1991) внезапно становится ведущим украинским националистом, одним из организаторов «Руха» и «Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка» в Ужгороді. Занимає різко агресивну позицію по отношению к «Обществу подкарпатских русинов». Как историк и этнограф специализируется на систематической фальсификации прошлого русинов и их этнополитического развития. Категорически отрицает их отличие от украинцев и других славянских народов Центральной и Восточной Европы, самостоятельность их национального развития» (360).

Не поталанило й іншим ученим Ужгородського національного університету. В ЕПР потрапило близько 30 імен професорів, доцентів, викладачів. Проте значна частина з них оцінюється негативно, як «восточные кадры», якась частина – нейтрально і лише про дві-три особи написано прихильно й об'єктивно, навіть з деяким перебільшенням їхніх досягнень (П.Лінтур, Ф.Потушняк). Ось зразок «куцої» довідки про теперішнього завідувача катедри історії України, провідного історика Закарпаття, автора ґрунтовної праці «Історія Закарпаття в біографіях і портретах»⁹ Дмитра Данилюка: «историк, кандидат наук (1976), доктор исторических наук (1994). Автор

книг и статей о М.Лучкае, Ю.Венелине, А.Духновиче и др. В своих выводах Д. не всегда свободен от идеологических штампов» (153). Оце і все. Про яку енциклопедичність і об'єктивність тут можна говорити? Це навіть не довідка для видання «Хто є хто?» Якщо вчений «не подобається» І.Попу своїми поглядами на «підкарпатське русинство», то про нього можна написати так, як про Д.Данилюка, або ж узагалі не згадати. В ЕПР немає статей про відомих дослідників Закарпаття, вчених і викладачів Ужгородського національного університету В.Гомонная, О.Довганича, В.Добоша, П.Лизанця, В.Палька, О.Хланту, В.Худанича, Т.Чумак та інших. «Не помічає» автор і негодних йому учених-закарпатців у діаспорі (крім І.Жеґуця), які зробили чималий внесок у дослідження Закарпаття – О.Барана, А.Пекаря, О.Данка, В.Маркуся, І.Фізера.

Якоюсь просто патологічною неприязню пронизані статті І.Попа про українських письменників Закарпаття, особливо тих, хто вирвався з місцевої провінційної заскорузлості. Немає характеристики їхньої творчості, проігноровано художні здобутки. Фаховий розгляд справді помітного літературного руху на Закарпатті в ХХ столітті заступається політикуванням, наліплюванням політичних й ідеологічних налічок, призибуванням і поданням відомостей позалітературного, побутового характеру, яким узагалі не місце в енциклопедії.

Візьмімо статтю про Івана Чендея, видатного сучасного письменника, лауреата Національної премії України ім. Т.Шевченка. Виявляється, що це не український письменник, а «писатель, культурный и политический деятель украинской ориентации» (401). В 60-х роках він нібито «выступал в русле «реформированного коммунизма». Критика «Березневого снігу» і виключення з партії не вплинули на нього, він і далі «оставался верным коммунистической идеологии, отбывал «покаяние писанием очерков о «героях коммунистического труда». А ось як оцінюється діяльність І.Чендея останнього десятиріччя, в умовах незалежної України: «После распада СССР Ч[ендей] становится внезапно правоверным украинским националистом, только бы оставаться в первых рядах «заслуженных и премированных» (награжден премией им. В.Винничен-

ка, 1992; Почетным знаком президента Украины, 1993; государственной премией им. Т.Шевченко, 1994). Для доказательства своей украинской националистической правоверности активно ангажируется в антирусинских кампаниях» (401). Автор статті не відчував ніякої потреби сказати бодай щось посутне про творчість видатного художника слова, автора прекрасних оповідань, повістей, романів, який вивів літературу Закарпаття на всеукраїнський рівень.

Не знайшов І.Поп чогось вартісного і в доробку іншого видатного прозаїка – М.Томчанія. На свою «бідую» М.Томчаній закінчив «українофільську торговую академію в Мукачеве» (362), у 1939 році угорською окупаційною владою був висланий в Угорщину «в рамках акції по «перевоспитанию» українофілов», але й там його не перевиховали, він став українським письменником, проте, наголошує автор статті, «в условиях тоталитарной системы не смог выйти за рамки «социалистического реализма», поскорее к нему приспособился и, по существу, свой талант не реализовал» (362). І це говориться про письменника з щасливою творчою долею, який розкрив свій небуденний талант у трилогії «Жменяки» (Вона, до речі, дуже далека від постулатів соціалістичного реалізму).

Зрозуміле критичне ставлення до цього творчого методу радянської літератури, але І.Поп перетворює «соціалістичний реалізм» на жупел і, поряд з «українофільством», використовує як шаблон для негативних оцінок. В.Гренджа-Донський, Зореслав (Сабол), І.Колос, І.Ірлявський, М.Рішко, Ю.Боршош-Кум'ятський, Ю.Гойда, Ю.Мейгеш, В.Вовчок – різні за обдаруванням, світоглядними позиціями й творчим спрямуванням літератори, але творчість усіх їх знецінюється в ЕПР, одних за «українофільство», інших – за «соціалістичний реалізм». Про деяких – М.Тисянську, П.Цибульського, В.Вароді, П.Мідянку нема і згадки.

Кілька статей відзначаються особливою жовчністю й розв'язністю стилю. Так, досить відомий письменник В.Вовчок для автора ЕПР – «чиновник от литературы при коммунистическом режиме» (себто якийсь час очолював Закарпатське відділення Спілки письменників України), «литературный ими-

татор квазисчастливой жизни в тоталитарной системе, всеобщего воодушевления в «обновленном крае». За свои имитации в духе «социалистического реализма» обласкан коммунистическими властями премиями, его вирши перелагались на музыку...», «в независимой Украине В[овчок] снова среди вечно «правоверно-верноподданных», воспеваает уже националистических «героев» прошлого и настоящего, собирает новые премии» (118). Гола публіцистика, загальникові зневажливі характеристики, і немає навіть спроби розглянути творчість письменника, як належало б в енциклопедії.

Свої інвективи спрямовує І.Поп і на Петра Скунця, одного з провідних сучасних українських поетів. Якщо вірити авторові ЕПР, то П.Скунець «начинал как способный поэт, со временем превративший стихосложение в доходное ремесло, часто по заказу властей коммунистического режима. За них был награжден официальными премиями» (343). Чомусь І.Поп вважає, що П.Скунець «достиг вершины профанации в т. н. «переводах» со всех языков народов бывшего СССР и стран «социалистического» блока по чужим переводным «подстрочникам». Насправді переклади П.Скунця зроблені кваліфіковано, з хистом, а щодо «підрядників», то використання їх не заперечує теорія перекладу, це звичайна практика. І.Поп переконаний, що «в момент кризиса и распада СССР С[кунець] резко меняет ориентацию, оказывается в рядах украинских националистов, редактор националистической газетки «Карпатська Україна», специализировавшейся на грязных напаках на русинское движение» (344). Отак, за принципом «хто не з нами, той проти нас». І хоч би щось про власне поезію П.Скунця.

Ціла велика група громадських і культурних діячів, педагогів, письменників викликає в автора ЕПР неприйняття й неприязнь тільки тому, що вони прибули працювати в Закарпаття після 1945 року. Справді, після війни сюди прислано багато державних службовців, партійців, працівників каральних органів, насунуло всіляких пройдисвітів. Але ж приїхало й чимало лікарів, учителів, спеціалістів народного господарства, педагогів для Ужгородського університету, журналістів, культурно-освітніх діячів, які допомогли виховати нинішню місце-

ву інтелігенцію, розвивали культурне життя краю. Вони й далі трудяться на Закарпатті, яке стало для них другою батьківщиною. Можна нині по-різному оцінювати тих чи тих відомих осіб з-поміж них. Але не може бути огульно негативного підходу, який демонструє І.Поп, поспіль послуговуючись такими означеннями, як «один из восточных коммунистических «кадров», присылавшихся в Подкарпатскую Русь (Закарпатская область УССР) с 1946» (185), «партийный работник послан в Ужгород в ходе замены «местных» управленцев на «восточных» (230), «прислан в Подкарпатскую Русь как восточный коммунистический журналист» (307), «восточный кадр» (350), «послан как опытный коммунистический работник в Ужгород» (357), «один из послевоенной волны восточных поселенцев, «искателей счастья и чинов» (376), «прислан как «восточный кадр» для организации Ужгородского ун[иверсите]та» (429). Тут мимоволі напрошується питання до автора, «подкарпатского русина»: як його сприймали в Москві і тепер сприймають у Празі? чий він «кадр»? хто його туди послав і для чого? А ще: чи його кандидатська й докторська дисертації не писалися на підставі марксистсько-ленінської методології з щедрим використанням праць «класиків марксизму-ленінізму»? Та й чи редагований ним журнал «Советское славяноведение» не був форпостом марксистсько-ленінської славістики й популяризатором соціалістичного реалізму як відкритої світової естетичної системи? Чому радянська ідеологія й соціалістичний реалізм, яким автор і сам сповна віддавав шану, ставляться на карб тільки нелюбим йому «українофілам» із Закарпаття і Галичини?

5

Істотним критерієм оцінки будь-якої енциклопедії є повнота і обґрунтованість її реєстру. Про присутні прогалини, зумовлені суб'єктивізмом і політичною заангажованістю автора й упорядника ЭПР, уже йшлося, але деякі непослідовності й пропуски тут, очевидно, мають інші причини, зокрема пояснюються вибірковістю, а то й випадковістю добору. Це прости-

жується навіть на матеріалі такої «нейтральної» сфери, як природа Закарпаття.

Вибірково говориться в ЕПР про гори й гірські вершини краю. Вміщено статті «Анталовецкая поляна», «Береговское холмогорье», «Бескиды Высокие», Руна Полонина», «Водораздельный Карпатский хребет», «Свидовец», «Горганы», «Маковица», «Синяк», «Великий Дил», але немає статей про такі уславлені гірські вершини, як Говерля, П'єтрос, Піп Іван.

Не поталанило в ЕПР і перевалам через Українські Карпати – Ужоцькому, Торунському, Волівецькому і Яблунівському (Татарському). І.Попа зацікавив тільки один, Верецький перевал, і то, либонь тому, що він зайняв певне місце в угорській історичній традиції. Тут у 1896 році встановлено пам'ятника на відзначення 1000-ліття приходу угорців на Дунайську рівнину. У 20-х роках цей монумент демонтувала чехо-словацька влада. І ось І.Поп вирішив за доцільне увічнити в ЕПР фарс із встановленням на Верецькому перевалі нового пам'ятника угорській державності – уже в 1996 році, до 1100-ліття угорської державності. Його спорудження і нині не завершено, бо національно-патріотичні сили краю рішуче виступили проти пам'ятників чужих держав на українській території.

Сумнівною видається потреба введення до ЕПР окремих статей про закарпатські мінеральні води – «Драгівську», «Келечинську», «Кваси», «Лужанську», «Неліпинську», «Плосківську», «Поляну Квасову», «Поляну Купель», «Сваляву», «Сойми», «Шаянську». Автор цих статей – лікар санаторію «Сонячне Закарпаття» М.Завадяк – належить до активістів «Общества подкарпатских Русинів», тому для нього теж знайдено енциклопедичну «нішу». Мабуть, доцільністю такого самого стибу продиктована поява на сторінках ЕПР і статей про санаторії («Гірську Тису», «Карпати», «Квітку полонини», «Кооператор», «Поляну», «Синяк», «Сонячне Закарпаття», «Шаян»).

Вибірково наведено в ЕПР відомості про міста, містечка й села Закарпаття. Зовсім не зрозуміло, чому бракує статей про відомі в історії краю населені пункти Чоп, Рахів, Ясіня, Перечин, Довге, Солотвина, Великий Березний, Волове (Міжгір'я), Воловець, Колочава, Буштино, Середнє, Свалява, Великий

Бичків, Ужок та інші. Натомість не варто було зупинятися на таких другорядних місцевих топонімічних назвах, як урочище «Борсучина», «Високий камінь», «Чорний мочар», «Нанківське озеро», «Вільшанка». Закарпаття багате на топонімію, у кожному селі і його хітарі є десятки таких назв.

В ЕПР уміщено чимало інших гасел, які не мають енциклопедичного характеру, місце їм хіба що в тлумачному словнику. Наприклад: «Бокораши, плотогоны, сплавщики леса в Карпатах», «Гайдуки», надсмотрщики при дворах и в государственной администрации Венгрии и Подкарпатской Руси, выполняли репрессивные функции», «Девятина – полуфеодалная повинность, налог в пользу церкви», «Камеральная доминия, королевское феодальное владение», «Кантор (пивцеучитель), учитель народной школы 18–19 вв.», «Коблина, натуральная повинность крестьян в пользу церкви (зерно, сено, дрова и др.)», «Копаницы», «Курия» та інші. Це саме стосується й одиниць виміру: «Братиславская мера», «Вико», «Ица», «Кадастр», «Козлик», «Ключи», «Копач», «Косаш», «Локоть», «Око», «Прут», «Пруг», «Гольд», «Шнур», «Юста», «Яраш».

Брак системності спричинився до того, що в ЕПР не виявилося ні загального характеру статті про освіту чи бодай шкільництво, ні про окремі навчальні заклади, що в 20–30-х роках багато прислужилися культурі краю – Березівську, Мукачівську, Хустську гімназії, а також гімназію чину отців василіан в Ужгороді, Мукачівську торговельну академію. Дивно, але немає статті й про Ужгородський університет, який ось уже понад півстоліття є провідним центром освіти й науки краю. Обійдено увагою монастирі в Малому Березному, Імстичеві, Домбоках та інші, які теж були осередками культури.

Бракує оглядових статей про літературу, музичне й театральне мистецтво Закарпаття. Педагог і хормейстер «русинской ориентации» М.Алмашій подав до ЕПР відомості про ряд ансамблів, хорів, оркестрів. Серед них переважно другорядні сучасні сільські й міські колективи, а з провідних тільки Закарпатський народний хор, камерний хор «Кантус» і хор хлопчиків міста Мукачева. Корисно, звичайно, довідатись щось і про хор Ужгородського Христо-Воздвиженського кафедрального собору, і

про «Голубинські свашки», і про «Полянські солов'ята», але високий рівень хорового, музичного й танцювального мистецтва Закарпаття засвідчують передусім такі художні колективи, як «Боржава», «Юність Закарпаття», «Лісоруб», Чоловіча хорова капела Ужгородського національного університету, Хорова капела Мукачівського Будинку вчителя, Гуцульський ансамбль пісні і танцю, оркестр Рахівської картонної фабрики, фольклорно-етнографічний ансамбль «Ужгород», Міжгірський оркестр народних інструментів та інші. М.Алмашій демонстративно зігнував їх, бо вони виконують українські народні пісні Закарпаття, і представив тільки ті, які, на його думку, популяризують русинські пісні. Так політика перемогла мистецтво. Статті М.Алмашія написані вкрай непрофесійно і недбало. У його висвітленні хорове й музичне мистецтво «Підкарпатської Русі» має жалюгідний вигляд, не дотягує навіть до рівня 20–30-х років, перебиваючись побутово-етнографічними сценками та церковним «простопінієм». Що це не так, можна було переконатися під час звітнього концерту майстрів мистецтв і художніх колективів Закарпатської області «Чарівні мелодії Закарпаття», присвяченого 10-й річниці Незалежності України в Національному палаці «Україна» 6 липня 2001 року. В цьому концерті взяли участь десятки художніх ансамблів (понад 600 осіб), які показали справжнє самотутнє музичне мистецтво Закарпаття.

Так само збіднено в ЕПР і театральне мистецтво Закарпаття. У ній не знайшлося місця навіть для гасел про Ужгородський обласний український музично-драматичний і про Мукачівський російський драматичний театри.

Фахову неспроможність авторів і редакторів у підготовці енциклопедичного видання промовисто засвідчують і інші хиби. Це повтори тих самих гасел, наприклад, «Домбровская Мария» (163) і «Пидгирянка Марийка» (302); «Кантор (пивцеучитель)» (193) і «Пивцеучители, канторы» (302). Це й просто скандальне, як для енциклопедії, недодержання абеткового порядку розміщення статей: спершу «Автономия» (73), далі «Австро-Венгрия» (73); «Бессонов» (91) – «Бескид» (91); «Богатырев» (96) – «Бобульский» (97); «Виллашек» (115) – «Віночокъ... – («ѣ» читается як «і». – О.М.)» (115) – «Вильшанка» (115); «Гаджега

Василий» (126) – «Гаджега Вартоломей» (126); «Гайдук Василий» (127) – «Газета...» (127) – «Гайдуки» (127); «Гуцулы» (149) – «Гуцульская «гражда» (149); «Довгович» (159) – «Довганич» (159); «Закарпатский народный хор» (177) – «Закарпатский краеведческий музей» (178); «Капрара» – «Капраль» (193); «Копинец» (219) – «Кооператор» (219); «Листокъ» (233) – «Линтур» (233); «Мишуга» – «Миц» (255); «Мукачевский монастырь св. Николая» (266) – «Мукачевский исторический музей» (267); «Народная школа» (269) – «Народовецьке учительське товариство» (269) – «Народные комитеты» (269); «Немцы» (275) – «Немешы (Нямеш)» (275); «Недѣля» (273) – «Недѣля русина» (273) – «Недзельский» (274); «Поп Дмитрий» (309) – «Поп Иван» (дві статті) – «Поп Василь Степанович» (310); «Тёкёли» (357) – «Теличко» (358) – Тэлэк, дилец» (358) – «Теодорович» (358); «Ясько» (429) – «Яраш» (429). Така сама плутатина й на с. 186, 192, 213, 330, 359, 371–372, 377, 402, 405–406, 414.

І.Поп, як «подкарпатский русин», незнання української мови демонструє навіть у тих нечисленних вкрапленнях українських слів, які допускає у свій текст (приміром, по-чудернацькому відмінює слово «нарид» – «нариду» замість «народу» (357). Але, як виглядає, за тридцять років перебування у Москві не навчився як слід і російської мови. Не допомогли йому та іншим авторам і ужгородські та заокеанський редактори. У тексті натрапляємо на українізми, невластиві російському слововжитку й орфографії форми: «министр в делах Подкарпатской Руси» (293), «теологию изучал у папских коллегиях» (324), «в составе ... Е.Дудаша, М.Василенка» (330), «издал книгу ... ставшую первым печатным советником» (323; рос. – «руководством», «пособием»), «прокоммунистический *месячник* [журнал]» (271; рос. – «ежемесячник»), «охрана здоровья» (320; рос. – «здравоохранение»), молитовник (206), «самоук» (148), «читанка» (332; рос. – «книга для чтения»), «шестираменный крест» (131), «украинизованные школы» (292). «диригент» (290), «композитор-аматор» (192), «приватное издательство» (320), «сборник поэзий» (130, 204, 230), «член президии» (355), «эвангелическая» (361) тощо. Не рідкість відступи від

російського правопису у вживанні великої і малої літер, пунктуаційні помилки. Отака «енциклопедія» з мовного боку.

Дуже знижують і так невисокий науковий рівень ЕПР численні фактичні помилки й перекручення. Наведемо лише кілька показових прикладів. Литовський князь Вітовт фігурує як Вітольд (29), єпископ Стефан Панкович – як Штефан (35), видавець Миравчик – як Моравчик. Художник М.Белень народився в с. Лісковець (Ляховець) Волівського (Міжгірського), а не Воловецького р-ну (86), В.Пагіря народився в с. Щербовець Воловецького а не Свалявського району (29). Василь Русин народився не 1923 р. (328), а 2.01.1919 р. в с. Лецовиця Мукачівського району. Проф. Павло Чучка народився 1928 р., а не 1922 (406); Олекса Мишанич народився 1.04.1933, а не 1.05.1933 р. (254). Іриней Легеза народився 1.04.1861 р., а не 1.05.1861 р. і помер 8.09.1929 р. в с. Тур'я-Бистра Перечинського району, а не «1922, Кленовое (Чехословакия)» (231). ЕПР, отже, не може служити надійним джерелом дат і фактів.

Мовознавець М.Грицак ніколи не працював над «Словарем говорів Подкарпатської Русі» (146). Його величезна праця має авторську назву «Словник українських говорів Закарпаття». І.Поп твердить, що в 1920 р. Україна не існувала «как государство» (132). Історія засвідчує протилежне. І.Поп не визнає доби української революції 1917–1921 рр. ні українських урядів цього періоду. При кожній нагоді він намагається принизити український народ і його історію.

6

Самоочевидно, що ЕПР створено не з науковою метою. Певної енциклопедичної форми їй, певно, надано тому, що серед загалу ще лишається довіра й пошана до енциклопедичних видань. Але енциклопедією у властивому значенні цього слова не є, бо ні своїм змістом, ні фаховим рівнем підготовки вона не відповідає ustalеним у світовій енциклопедичній практиці вимогам. Мета ЕПР передусім суто політична: обґрунтувати відрубність Закарпаття від України й існування окремого «русинського народу».

З більш як півтори тисячі статей ЕПР тільки якась, невелика частина може бути використана як довідковий матеріал.

Решта ж через заполітизованість, тенденційність і ненауковість наявних у них дефініцій, характеристик і оцінок не надається і для такої ролі.

Автори перекрутили історію й принизили культуру Закарпаття, зробили її малою, загумінковою, невиразною, а її інтелігенцію, прикладаючи до неї означення всіякого «фільства», – служницею всіх сусідніх панів.

Вони намагаються протягнути дуже сумнівну думку про два Закарпаття – одну «Подкарпатську Русь», витворену московською, будапештською і празькою традиціями, чужу Україні, і друге – українське Закарпаття, нібито силоміць нав'язане тут галичанами, східними українцями, радянською владою і місцевими «українофілами». Ці два краї протиставляються один одному, трактуються мало не як ворожі світи. Закарпатські українці (підкарпатські русини), місцеве корінне українське (руське) населення зображується як біомаса, воно нібито ще й наприкінці ХХ століття не зуміло національно визначитися, озирається тільки в минуле. Історія Закарпаття, його самобутня народна культура й мистецтво не потребують нині знижених, поблажливих оцінок, а поготів неприйнятні щодо них політичні спекуляції. Вони ввійшли в контекст всеукраїнської історії і культури. Утверджувати нині їхній локальний, провінційний, переважно селянський рівень першої половини ХХ століття – безперспективно.

Основний автор і упорядник ЕПР – І.Поп, як учений-історик, безперечно, усвідомлює, що зміни кордонів, встановлених після Другої світової війни, не буде, що Підкарпатська Русь у тому вигляді, в якому вона існувала в 1919–1938 роках, не воскресне, що колишні підкарпатські русини з етносу вже стали народом, українцями, і що національну свідомість у них уже ніхто ніколи не відбере. Дійсність не підтверджує фальшивих концепцій, тож і лишається в ЕПР нарікати на «утиски», «підступи» влади, українських націоналістів, «українофілів», а брак маси послідовників пояснювати природженою практичністю людності краю і спадщиною доби тоталітаризму, що сформував, мовляв, байдужу «к делам общественным, национальным» (у розумінні, звичайно, політичного русинства) людину.

В ЭПР акумульовано міфологію закарпатського політичного сепаратизму, який одверто не сприйняв незалежної України. А втім, він не спромігся і на витворення свого національного міфу й паразитує на зміні назви етносу в ХХ столітті та прихильності місцевого населення до своєї давньої етнічної самоназви «русин».

За іграми в «Підкарпатську Русь» – велика політика. Окремий народ замість закарпатських українців хотіли б бачити ті сили в Москві, Будапешті й Празі, які шукають своїх інтересів в Українських Карпатах. Вони й стоять за ЭПР. У ній дипломатично обійдено русинські проблеми в Словаччині, замовчано Світові конгреси русинів і, звичайно, нічого не сказано про емісарів зі США й Канади, які керують світовим «русинським рухом» і безцеремонно втручаються у внутрішні справи України. Очевидно, з міркувань політичної тактики не «засвітилися» в ЭПР сучасні «Временное правительство Подкарпатской Руси» й «Союм Подкарпатской Руси».

У вступі до ЭПР І.Поп із самохвальством твердить, що «...с выходом этого труда в самом начале нового, двадцать первого века, и нового, третьего тысячелетия, заявляет о себе самая молодая в Европе русинская энциклопедистика» (10). Та змістом і рівнем своєї праці автори й видавці показали, що такої енциклопедистики не існує. Це не наука й не енциклопедистика, це прихована за палітурками енциклопедії політика, спрямована проти України і єдності української нації.

Примітки

¹ *Хланта І.В.* Літературне Закарпаття у ХХ столітті: Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1995. – С. 586.

² Народный катехизис: Народ, народность, язык и просвещение. – Ужгород, 1926. – С. 3.

³ Там само. – С. 5.

⁴ *Бенеш Е.* Промова про підкарпаторуський проблем і його відношення до Чехословацької Республіки. – Прага, 1934. – С. 45, 46.

⁵ Цит. за текстом окремого плаката.

⁶ Журн. «Поступ». – Прага, 1931. – № 1. – С. 15.

⁷ Бойківщина: Історичко-етнографічне дослідження. – К., 1983; Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987; Лемківщина: У 2 т. – Львів, 1999. – Т. 1.

⁸ Висновки робочої групи облвиконкому по вивченню правомірності питань, що підняті в Декларації Товариства карпатських русинів від 9 січня 1991 року // Карпатська Україна. – 1991. – 23 жовт.

⁹ *Данилюк Д.* Історія Закарпаття в біографіях і портретах: (З давніх часів до початку ХХ ст.). – Ужгород, 1997. – 290 с.

Наукове видання

Олекса Мишанич

«ЭНЦИКЛОПЕДИЯ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ»
І ЩО ЗА НЕЮ?

Технічний редактор *Г.Голуб*
Коректор *О.Бахмацька*

Підп. до друку 16.03.2002 р. Формат 60x84/16.

Папір офс. Друк репрогр. Гарнітура BookUkr.

Ум. друк. арк. 2.25. Об.-вид. арк. 1.46.

Наклад 500 прим. Замовл. № *083*

Видавництво «Стилос».

04070, Київ-70, Контрактова пл., 7.

Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 150 від 16.08.2000 р.)

Надруковано ТОВ «Поліграфічний центр «Фоліант».

04176, Київ-76, вул. Електриків, 26.

Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)